

**ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ
Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ
ԽՕՍՔԸ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԵՒ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ 125 ԱՄԵԱԿԻՆ
ՇԻՐԱԿԻ ԹԵՄԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ԴՊՐԱՆՈՑԻ ՄԷՋ**

(7 Դեկտեմբեր 1994)

Ինձ՝ համար յուզիչ էր այս երկու ժամը, եւ իմաստալից: Իմաստալից, որովհետեւ այս օրում, Երկրաշարժի աղետին վեցերորդ տարեկիցին կը զուգահիշէր այս յայտագիրը: Երկրաշարժը եկաւ կործանեց, կեանքեր տարաւ, Աստուած գիտէ ի՞նչ ծաղիկներ, ինչ հանճարներ, այդ կորստածներուն մէջ: Բայց այս ճնշող, տանջող գաղափարներու, զգացումներու հակառակ, մենք կը հաւաքուինք եւ Կոմիտասի եւ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 125 ամեակի առիթով յայտագիր կը կազմակերպենք: Սա խորհրդանշիչ ընէ է: Խորհրդանշիչ է հայու հոգիին: Թէ՛ մա կարող է իր ամիւններէն Փիւնիկի պէս վերակենդանանալ: Թէ՛ մա կարող է իր ցանքը անուշցնել, իր չարչարանքներուն կապանքին եւ շղթային հակառակ ազատօրէն թռիչք առնել:

Եւ ես կուզեմ իմ գնահատանքս յայտնել թէ՛ Գրիգորիս Սրբազանին, որպէս Առաջնորդը Օիրակի թեմին, թէ՛ այս պատուական ուսուցիչներուն, եւ թէ աշակերտներու ծնողներուն եւ աշակերտներուն, որոնք միասնաբար նոյն իտէլիի ճամբուն մէջ, ուխտաւորի պէս ճամբայ են ելած, հասնելու (դէռ չենք հասած) այն ուխտին որ մեր ժողովուրդի ապագայի մտահոգութենէն է առաջդրուած: Թէ՛ ի՞նչ պիտի լինի Հայաստան աշխարհի եւ սփիւռքի մէջ ցրուած մեր ժողովուրդի հոգիի կեանքը: Պիտի ունենա՞նք, թէ պիտի մեռնի հոգին: Եւ եթէ հոգին մեռաւ, այլեւս ի՞նչ կ'արժէ ապրել այս մարմինին մէջ: Եւ ծանր է այս մտաւտանջութիւնը: Մամր է, որովհետեւ կարիքը, որ մեզ դէպի մեր իտէլիի բարձունքը կը մղէ, շատ է, եւ բարձունքը ցից: Եւ չ'գիտենք թէ պիտի կարողանա՞նք հասնիլ գագաթին: Բայց եթէ մենք մեր մտադրութիւնը թիմաւորենք, ուխտաւորի պէս մեր ուխտին մասին միայն մտածենք, Աստուած անպայման մեր ձեռքէն բռնած մեզ հետ միասին պիտի քայլէ, որպէսզի մենք հասնենք այդ բարձունքին:

Մեր հոգեւոր կարիքները անհուն են, եւ մեր ուժերը փոքր եւ տկար: Ութը միլիոն հայութեան անուճով կը խօսինք, աշխարհի մէջ:

Ութը միլիոնին դաստիարակութիւնը, անոնց սնունդ տուող մշակները քանի՞ հատ են: Հազիւ մէկ ափ լցնող: Բայց մենք գիտենք թէ ափ մը ցորեան երբ Աստուած օրհնէ, ամէն մէկ հատիկը աստղերուն պէս պիտի շառուանայ: Անտարաքնի պատգամ է. - Եթէ հունտը բարեբեր հողի մէջ իյնայ, այն ատեն միայն ծառ պիտի դառնայ, եւ մէկի տեղ վաթսուս, մէկի տեղ հարկիւր պտուղ պիտի տայ: Այս հոգիով ես ապրեցայ այս երկու ժամը: Յուսալից:

Իսկ այդ երկու Տիտանները անմահ են, հանճար են: Բարեբախտաբար երկուքն ալ նոյն շրջանին ծնած, ապրած, գործած, եւ իրար հետ եւս գործակցած են: Ուրախ եմ պարոն Մելքոնեանին ճերկայացման համար, ծանօթացնելով Թումանեանը իր բազմեթեւ իրագործումներուն մէջ: Կարեւոր էր այդ բոլորը իմանալ: Կոմիտասը նոյնպէս: Եւ բոլոր կատարողները, երգող, նուագող, արտասանողներ, բոլորն էլ ուրեմն մեզ տարին այն անդաստանին, ուր Կոմիտասը, Թումանեանը ուզած են որ ակօսեն բերրի դաշտը, ցանեն հունտերը, այն հաւատքով որ այդ հունտերը պիտի չը մեռնին, ոտնակոխ պիտի չը դառնան, ինչպէս Անտարաքնի նոյն պատմութեան մէջ, հունտերէն ոմամք կ'իյնան ճամբու ճեղքը, եւ թռչուններ կուգան, կ'ուռեն, կը կտցահարեն, եւ ոչինչ կը մնայ նրանցից: Հունտերէն ոմամք կ'ընկնեն ժայռերու վրայ, ուր ճեղքերու մէջ մի քիչ հող կայ, եւ հետեւաբար այդ հողին չափով կը ծիւծ, քայլ չեն կարող ծաղկիլ, որովհետեւ արեւը կուգայ, կը խամձէ, կը չորացնէ զանոնք: Ուրիշներ կ'ընկնեն փուշերու, տատասկներու, անպէտք խտերու մէջ, որոնք կը խեղդեն այդ թանկագին հունտերը: Երանի այն հունտերին որոնք բարեբեր հողին մէջ ընկնելով բազում պտուղներ կուտան:

Երկուսն էլ, Թումանեանը եւ Կոմիտասը, անկախաբար իրարմէ, բարեբեր հողի մէջ ինկած հունտի նման պտղաբեր դարձան: Նոյն հոգիէն առաջնորդուած, երկուսն էլ յայտարարած

են որ ժողովուրդին պէտք է գնաս, եթէ կ'ուզես դու ժողովուրդի կեանքը ներկայացնել, ժողովուրդին ձայնը, երգը լսել: Եւ Կոմիտասը ճիշտ այն համճարն է որ մենակը այդ ամբողջ գործը կատարեց: Մենակը գտաւ հայ երգին մաքուր ակունքը, սկզբունքները: Մեր հին ձեռագիրներուն մէջ թաղուած իմաստը այն խազերուն, որոնք գործածուած էին 5-րդ դարէն մինչեւ 15-րդ դար: Թետոյ մի կերպ անյայտացած, կորսուած: 1834 թուականին, Պոլսոյ մէջ մի քանի դպրասպետներ միասին գալով մի նոր տեսակի հայկական ձայնագրութիւն ստեղծեցին: Եւ Կոմիտասը հայկական այդ ձայնագրութիւնը սովորելով, գործածեց, պտտեց, քայլեց գիտէ գիտ, գաւառէ գաւառ Հայաստան աշխարհի մէջ, եւ հաւաքեց այն երգերը, այնպէս ինչպէս ժողովուրդը կ'երգէր:

Այդ երգերուն մէջ գտաւ Հայ երաժշտութեան քառալարի դրոշմը: Եւ այդ ստեղծաշարերու դրոշմին մէջ տեսաւ հայկական երգի կշռոյթը: Երգի կշռոյթ մը որ ոչ մէկ կապ ունի որեւէ մէկ ուրիշ ժողովուրդի, մեծ Եւրոպական երկիրներու երաժշտութեան կշռոյթին հետ: Հայկական երգի մէջ, միձեօր-մաժեօր ձայնաշարերը չկան: Հայը ունի իր ինքնուրոյն երաժշտութիւնը, ունի իր կշռոյթը որ իր քերթողութեան կշռոյթէն կը ստանայ: Հետեւաբար երգը եւ բառը գիրար պէտք է գրկեն: Ներդաշնակ պէտք է հնչեն: Եւ տակաւին կայ հայկական շեշտը: Ամէն բառ իր շեշտը ունի: Բայց կայ երկրորդ մի շեշտ, որ նախադասութեան կուտայ մի մասնաւոր իմաստ, նշանակութիւն: Երբ կ'ըսես. "Ես այս երեկոյթին պիտի երթամ", յայտնի չէ թէ մասնաւոր իմաստ տուող շեշտը ո՞ր բառի վրայ եւ դրեր: Այդ իմաստը կը յայտնուի երբ լսենք թէ շեշտը ո՞ր բառի վրայ է:

Այսպէս 1. "Ես այս երեկոյթին պիտի երթամ" ("Ինու պիտի չերթամ"):

2. "Ես ա՛յս երեկոյթին պիտի երթամ" ("Ուրիշ երեկոյթներ եմ կան, բայց այս մէկին պիտի երթամ"):

3. "Ես այս երեկոյթին՝ պիտի երթամ" ("Պարահանդէս էլ կայ, բայց պիտի չերթամ"):

4. "Ես այս երեկոյթին պիտի՛ երթամ" ("Եւ դու չես կարող ինձ արգիլել"):

5. "Ես այս երեկոյթին պիտի երթա՛մ" ("անձրեւ, ձիւն, կարկուտ էլ լինի, պիտի երթա՛մ"):

Այսպէսով կ'ունենանք հինգ բառերու իմաստին համաձայն, հինգ շեշտ, հինգ տարբեր նախադասութիւն, հինգ տարբեր զգացումներ արտայայտուած, եւ հետեւաբար հինգ տարբեր եղանակներ: Եւ Կոմիտաս այդ շեշտը կը փնտռէ, ամէն մէկ երգին մէջ: Կոմիտաս համաձայր դալել է մեր ժողովուրդի կեանքին ամէն մէկ երեսին: Այսպէս կարող ենք մեր ժողովուրդի կեանքին տառանդով երեսները գտնել Կոմիտասի երգերուն մէջ:

1. Այնտեղ կը գտնենք Հայաստանի բնութիւնը, զգուտը առականքի, ֆշշոցը հովիւն, կկուն կաքաւին եւ լորիկին, "Լուսնակն անուշ ու հովն անուշ"ը: Եւ ամբողջ բնութիւնը Հայաստան աշխարհի:

2. Կոմիտաս մանկավարժ էր եւ ուսուցիչ: Մանուկներու համար երգեր գրեց:

3. Օտարամուտ եղանակներու ներքեւ յարմարեցուած հայկական բառերու փոխարէն, տուաւ հայկական հայրենասիրական երգեր - "Հայ Ապրենք", "Հիսի էլ լոնք", "Ո՛վ մեծաքանձ", "Մայր Արաքսի":

4. Հերոսական երգերու մոյշներ ունինք "Սիփանայ Քաջեր" եւ "Մոկպա Միրզէն" երգերով:

5. Հեզմանքի երգերը վերցուած են կեանքի զանազան վիճակներէն: Հարբած ուսանողի երգ՝ "Ո՛հ, ի՛նչ քաղցր բան": Հարսանեկան երգերու մէջէն այն պահը երբ հարաւ կեսօրին տան առջեւէն կը տանին, եւ կը կանչեն "Թագաւորի մէր դուս արի, տես քեզ ինչեր ենք բերէ", "Տոմ ալող", "Ջուր բերող", եւ վերջապէս "Քո գլուխ տըմպող ենք բերէ": Կամ "Խոսմար պառկէ երես քաջ":

6. Պարեր . - Կոմիտաս այնքան թախնդրօրէն կը վերլուծէ տղայի եւ աղջկայ շարժումները ձեռքի, մատներու, բազուկի, ծունկի եւ ամբողջ մարմնի: Պարը արուեստն է շնորհալի եւ իմաստալից շարժումներ:

7. Հարսանեկան երգեր հաւաքած է հետեւելով արարողական տարբեր պահերուն. Փեսին գովքը. "Աստուած շնորհաւոր անի" մաղթանքը. կատակ ու հեզմանք՝ "Է՛ն դիզան", "Թագաւորի մէր դուս արի", եւ այլն:

8. Սիրող երգեր, թե՛ տխուր և թե՛ ուրախ, հիացական:

9. Պանդուխտի երգերում մէջ հայ վիշտը, հայու ցաւը կայ, որ լալկան չէ, գուսպ է, գիտակից եւ դիմացկուն: Այս հոգին պէտք է արտայայտել "Կոռնկ" եւ " Սիրտս մնամ է" Անտուանի երգերով:

10. Թատերական: Կոմիտաս ծրագրած էր չորս օփեռաճեր գրել. ա. Հերոսական՝ "Սասունցի Դաւիթ": բ. Պատմական՝ "Վարդան Մամիկոնեան": գ. Երգիծական՝ Ժակոբ Պարոնեանի "Քաղաքավարութեան վնասները", եւ քնարական՝ "Անուշ": Անուշի համար Թումանեանի հետ Կոմիտասի թղթակցութիւնները կան, ուր իր մտահոգութիւնները եւ առաջարկութիւնները կը ներկայացնէ - քնագրի մէջ կարգ մը փոփոխութիւններ, հայկական մուգափառներ, հայկական մուգադրաններով:

11. Աշխատանքի երգերը, "Հօռովել"ները: Այդտեղ կայ ամբողջ Հայաստանի դաշտավայրը: Կայ լծկան եզը, արօրը, մաճկալը, որ պիտի երգէ, պիտի խօսի իր "եզօ ջամ"ին հետ: Ամէն անգամ որ "Հո" կը բացականչէ, տարբեր զգացում կը դնէ իր ձայնին մէջ: Զգաստացմող շեշտ մը կամ փաղաքշական, քնքուշ, քաջալերական խրախոյս մը: Հայ մշակին, հայ գիղացիին ամբողջ կեանքը պատկերուած է Աշխատանքի երգերում մէջ:

12. Կրօնական երգեր: Կոմիտասի Պատարագը ուրիշ հրաշալիք է: Օտար ազդեցութիւնէն մաքրեց, գտեց Կրօնական երգերը, զանոնք վերադարձնելով իրենց հայկական կրօնական Հոգիին եւ ինքնուրոյն երածշտութեան: Գտնուած էին հայեր (մինչեւ իսկ Մակար Եկմալեան), որոնք թերթերու մէջ յայտարարել էին թէ "Հայը երգ չունի", եւ թէ ունեցածն ալ արեւելեան է, արաբ-պարսկական, կամ քիզանդական է: Կոմիտաս Վարդապետ չէր կրնար հանդուրժել այսպիսի անհիմն յայտարարութեան, եւ գրեց, թէ՛ "Հայը ունի ինքնուրոյն երածշտութիւն": Եւ սրա ապացոյցը իր երգերում մէջն է:

Այսպիսի հրաշք է, այսպիսի Աստուածային շնորհք է որ մենք իրեն Հայ ժողովուրդ ունեցել ենք: Թումանեանն էլ՝ Կոմիտասն էլ մեր փառքն են: 1915 Ապրիլ 24-ին դէպի սպանդանոց դրկուած ընտրանիին եւ մտաւորականներում մէջն էր Կոմիտաս: Ան, 45 տարեկանին, իր անձին միութիւնը կորսնցուց, "խելագարուեց", ոչ թէ ինքզինքին վրայ մտածելով, այլ որովհետեւ տեսաւ իր ընկերները, մտաւորականները, Վարուժանը, Սեւակը, Եղորտ միւս հանճարեղ գրողները սպանդի տարուած: Տեսաւ իր ժողովուրդին կոտորածը: Թէ իսկ թուրք փաշան լինէր զինքը ետ Պոլիս բերողը, ինք անիմաստ մկատեց այդ ազատումը: Նա չէր կարող այլեւս երգել: Չէր ուզեր այլեւս խօսիլ: Իր խելագարումը ինքնազոհութիւն էր: Ու Կոմիտաս լռեց: Կոմիտաս մեռաւ 1915-ին: Փարիզի բուժարանին մէջ մնաց մինչեւ 1935 երբ իր հոգին ազատ արձակուեց մարմնի կապանքներէն, եւ 1936-ին իր աճիւնները փոխադրուեցան իր հայրենի տունը, իր Հայաստանը: Եւ այստեղ իր հոգին ներկայ է եւ պիտի մնայ, որովհետեւ ինքը կայ իր յանձնարարական երգերում մէջ, այնքան յանձնարարական որքան հայ ժողովուրդն է: Կը մաղթեմ որ այս գիտակցութիւնը մեզի ներքեւ չը պակսի: